

**Сахневич І.Д. Громадянського самовизначення учнів ПТУ
// Національна освіта у контексті творчості А.Макаренка:
Зб. наук. праць /За ред. проф. М. В. Левківського. –
Житомир: ЖДЦНТІЕІ, 2003.– С. 79-83.**

**Сахневич І.Д.,
Житомирське ПТУ № 15**

ПРОБЛЕМА ГРОМАДЯНСЬКОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ УЧНІВ ПТУ

Формування громадянського самовизначення українського суспільства тісно пов'язано з державотворчими процесами, які ґрунтуються на засадах гуманізму, демократії, соціальної справедливості. Це мало б забезпечити рівні стартові можливості нашим сучасникам щодо розвитку і застосування їх потенційних можливостей. При цьому, досягнення суб'єктно привабливих і водночас соціально значущих цілей є умовою реалізації найголовнішої соціально-психологічної потреби особистості в самовизначенні та самоствердженні.

А.С. Макаренко значну увагу приділяв формуванню особистості, почуттю “завтрашньої радості”, оптимізму. Звичайно, система Макаренка, до певної міри, відтворювала систему тодішніх соціальних відносин. Проте, у зв'язку з автономією (закритістю) соціокультурного простору вихованці Макаренка менше відчували на собі “тиск” з боку “партійно-державної машини”, тобто розвивалися як повноправні громадяни суспільства.

У “Концепції громадянського виховання в умовах розвитку української державності” визначальним завданням є формування особистості, у якій б органічно поєднувалися високі моральні чесноти, громадянська зрілість, патріотизм, професійна компетентність, самоактивність, здатність до творчості, почуття обов'язку й відповідальності перед суспільством, Батьківщиною.

Проблема громадянського виховання знайшла своє відображення у філософії (Аристотель, І. Надольний, І. Стогній, Л. Сохань, В. Собко, О. Забужко, В. Шинкарук та ін.).

У психології ця проблема досліджувалася І.Бехом, А.Богуш, М.Боришевським, Л.Долинською, О.Киричуком, В.Котирло, Ю.Трофімовим, О.Роменцем, О. Чебикінім, В.Франклом та іншими. У цьому зв'язку важливою є концепція особистісно зорієнтованого виховання академіка І. Бе́ха, яка визначає стратегічний напрям реалізації особистісних сутнісних сил юнаків і дівчат.

Педагогічний аспект даної проблеми визначено у працях зарубіжних (Я.Коменський, Я. Корчак, Й. Песталоцці, Д. Дьюї) і вітчизняних (Г. Ващенко, А.Макаренко, В.Сухомлинський, К.Ушинський, І. Огієнко, Г. Сковорода, М.Грушевський) педагогів.

Особливості громадянського виховання старшокласників (учнів ПТУ) досліджуються українськими вченими-педагогами (А. Бойко, В.Киричок, Б.Кобзар, М. Левківський, Л. Масол, А.Сиротенко, О. Сухомлинська, В. Радул, К.Чорна). Пріоритетним, у цьому зв'язку, є структурування загальнолюдських і національних цінностей О. Сухомлинської, що, зокрема, слугує методологічною основою нашої проблеми.

Формування демократичної держави можливе за умов розвинутого суспільства, що передбачає трансформацію громадянської свідомості, моральної, правової культури громадян. Громадянське суспільство як система самостійних і незалежних від держави інститутів і відносин, має забезпечити умови для реалізації прав людини, її інтересів і потреб, самореалізації окремих індивідів і колективів. Головна ознака такого суспільства –

люди з демократичною свідомістю. Визначальними атрибутами громадянського суспільства є права людини, власність, закон.

Загалом, час формує пріоритети і визначає корективи всілякої діяльності. Але провідною завжди була ідея про громадянське суспільство, яке розуміється одночасно як і мета, і засіб, зокрема, громадянського становлення особистості. Виховуючи юних громадян, необхідно мати досить чітке уявлення про права людини, суть громадянського суспільства, його специфічні риси, закономірності розвитку. Усвідомлення цього слугує вирішальною умовою переходу до нової парадигми громадянського виховання і освіти.

Виховання громадянина полягає у підготовці підростаючого покоління до участі у розв'язанні сучасних та перспективних завдань, пов'язаних зі становленням держави, управлінням нею та виконанням функцій трудівника і господаря, керівника і виконавця, громадського діяча та захисника Батьківщини. Система перспективних завдань, "реальної радості", у цьому зв'язку, є творчим набутком А.С. Макаренка.

Виконання відповідних завдань передбачає формування у молоді особистісних якостей і рис характеру. Серед них особливо важливими є розвиток патріотичної свідомості, громадянської відповідальності і мужності, готовності працювати задля власного блага та блага Батьківщини.

Нова система цінностей має базуватися на національній гордості й гідності; суверенності особистості, здатності захищати й відстоювати власні позиції та погляди, керуючись національними й загальнолюдськими цінностями. Як зазначав В.А.Караковський, виховання юного громадянина – це соціальне замовлення, викликане об'єктивними потребами нашого суспільства.

Мета громадянського виховання конкретизується через систему завдань, практична реалізація яких спрямовується на формування особистісних рис громадянина України (національної самосвідомості, розвиненої духовності, моральної, художньо-естетичної, правової, трудової, фізичної та екологічної культури). Серед напрямків громадянського виховання особливо важливими є: формування національної свідомості і самосвідомості; виховання духовної культури особистості; створення умов для вільного вибору світоглядної позиції; виховання поваги до Конституції, законодавства України, державної символіки; виховання свідомого ставлення до навчання, розвиток пізнавальної активності і культури розумової праці; формування високої мовної культури.

Від дошкільного закладу, через школу, до професійного навчального закладу педагогічний процес має органічно характеризуватися завданням формування громадянина України. Критерієм особистісної зрілості при цьому є громадянськість (Б.Г.Ананьєв).

Теоретичною основою визначення етапів еволюційного розвитку особистості стали положення О.В.Киричука про інтра-, інтер- та мета- рівні розвитку особистості. У процесі піднесення до "Я-державного" людина проходить через усвідомлення своєї спорідненості з іншими і особливостей ставлення до них через "Я" як представника сім'ї, роду, фахового колективу, народу, держави, людства. Важливою умовою плідного розвитку є інтеграція суб'єктом усіх етапів свого розвитку.

Поступове піднесення себе до "Я-державного" починається з "Я-індивідуального". Опір масі, як зазначав Юнг, може бути успішним тільки з боку людини, індивідуальність якої організована всередині себе.

Ф. Бекон підкреслював, що любов до Батьківщини починається з сім'ї. Сім'я-це те перше середовище, де людина повинна вчитися творити добро (В.О.Сухомлинський). На цьому еволюційному етапі розвитку громадянина ("Я" - як представник сім'ї) людина переймає досвід поведінки в колективі близьких за духом людей, де в ідеальному варіанті вона відчуває емоційний комфорт і безумовне прийняття себе з добрим і поганим, з усіма особистісними суперечностями. Саме тут, у сім'ї, вперше здійснюється приєднання до психологічного феномена "ми", "наше", що є важливим внеском у еволюційну лінію сходження до громадянськості.

Сім'я має народжувати у громадянина почуття віри (у першу чергу, віри в себе),

оскільки дім - це те місце, де людину цінують, люблять, де дитина вчиться міцності і розумної любові, стабільності у розумінні людини іншими людьми. Це те місце, де цінують гідність дитини, поважають її точку зору, визнають право на унікальність і неповторність. Добре, коли таким місцем стає і шкільний клас або референтна група. Якщо в сім'ї, шкільному класі, референтній групі та інших спільнотах є взаємна моральна відповідальність та адекватна дієва допомога, то це створює умови розвитку громадянської самосвідомості.

Майбутні громадяни мають привчатися брати відповідальність за самого себе, турбуватися про власну гідність. Опановуючи цінності – віру, надію і любов, вони формують усвідомлення сенсу власного існування – удосконалення. Зрозуміло, що прийняття відповідальності за свою державу має починатися з прийняття відповідальності за власну долю.

Аналізуючи свій життєвий шлях у різні періоди життя, особистість усвідомлює виключність власної індивідуальної своєрідності притаманних їй властивостей. Особистість опановує відчуття своєї незамінності в бутті, яке починається з усвідомлення своєї індивідуальності як неповторної своєрідності властивих особистості якостей.

На цьому етапі розвитку важливим є механізм персоналізації – розуміння того, як особистість продовжує себе в інших людях, одухотворених речах тощо, без чого нема особистості й індивідуальності. Механізм персоналізації виражається і на всіх наступних рівнях еволюційного розвитку громадянськості, коли особистість відчуває себе такою, що продовжує себе у дітях, внуках (через покоління), у народі і світі (через націю і людство). Основне надбання для розвитку громадянськості – усвідомлення себе частиною того, що є тривалим у віках – “Я” є те, що переживе мене” (Е. Еріксон).

У зв'язку з цим, видатний педагог А. С. Макаренко вказував, що тільки через колектив кожен його член входить у суспільство. Тут особистість бере відповідальність за колектив. У протилежність формальній “колективній” відповідальності, (а за суттю – безвідповідальності), відповідальність особи, що ствердила себе, виразила себе і реалізувала себе у колективі – це добровільна відповідальність кожного, перш за все – за своє самоздійснення серед товаришів. У кращому випадку в колективі складаються взаємини односторонніх – людей з спільною життєвою позицією, з максимально повним співрозумінням.

У колективі людина оволодіває ролями: помічник, співробітник, лідер. Саме в колективі автономна мораль отримує перевірку груповим досвідом. У колективі, з метою бути прийнятим до певного середовища, людина вчиться дотримуватися норм поведінки колективу, визначаються її комфортність, інтернальність та інші особистісні якості.

У колективі людина починає розуміти, що система свобод, що існує в будь-який час, завжди паралельна системі обмежень чи контролю, що існує в той же самий час. Ніхто не може зробити щось без урахування того, що можуть чи не можуть зробити інші.

При цьому розвиток громадянськості пов'язується з ідентифікацією спільних цілей, програм їх досягнення і спільних видів діяльності. У процесі спільної активності це сприяє розширенню меж різних внутрішньо колективних угруповань. На цьому рівні людина визначає ступінь своєї схожості з різними представниками свого колективу, що дозволяє їй, зокрема, бачити індивідуальну неповторність представників професії, які створюють навчальний чи виробничий колектив. Саме в колективі має бути забезпечене ставлення до кожної окремої особистості, яка має усвідомити, що про неї знають, думають, підтримують.

У процесі високого рівня організації суспільно-корисної діяльності в колективі відбувається наповнення мотиваційних структур особистості. Домінуючими стають мотиви відповідальності перед соціальною групою, яка включена в організацію суспільно-корисної діяльності. На цьому ґрунті розвивається і відповідальність перед суспільством.

У становленні громадянськості особистості особливу роль набувають національні традиції, які дозволяють особистості пізнати особливості української ментальності, розвивають любов до Батьківщини. Опанування традиціями – важливе надбання

еволюційного розвитку особистості у сходження до громадянськості.

На наступному етапі сходження до громадянськості особистість стає суб'єктом відповідальності за народ. Усвідомлення свого "Я" як представника народу ("народ") здійснюється на основі відповідальності за свій рід. На цьому етапі еволюційного розвитку громадянськість проявляється у творчому житті народу – культурному, духовному, просвітницькому, самодіяльному, художньому.

Розвиток причетності до життя свого народу і відповідальності за його долю підводять людину до виявлення громадянськості на наступному етапі еволюційного розвитку людини: "Я"- державне". На наступному етапі розвитку громадянськості особистість символічно приймає відповідальність за весь Світ ("Я" як представник людства"). Для неї стає характерним так зване планетарне мислення. Особистість опановує поняттями "еволюція людства", "безмежність буття", "сутність життя", "цілісність світу" в їх екзистенційному вимірі. Таким чином, становлення громадянськості на еволюційному шляху розвитку особистості проходить ряд етапів, які є взаємопов'язаними й обумовлюють індивідуальні характеристики цього інтегративного утворення: "Я"- індивідуальне", "Я"– як представник сім'ї", "Я"– як представник роду", "Я"– як представник колективу", "Я"– як представник народу", "Я"– як представник людства". Образ "Я- громадянина" в його різних аспектах складають: "Я"- родове", "Я"- професійне", "Я"- колективне ", "Я" - громадянське".

Вчені (Ю.А.Маринкіна, М.М.Чумакова) дотримуються думки, що процес виховання молоді повинен бути спрямований на формування в них громадянської зрілості, що, на їхню думку, визначається як інтегральна якість особистості, яка характеризує загальний рівень громадянської вихованості і насамперед її соціально моральні якості, усвідомлення своїх прав і обов'язків, відповідальності перед державою, суспільством, собою.

Громадянсько зрілій особистості притаманний процес постійного самовдосконалення, високий рівень національної самосвідомості і планетарної свідомості, знання культури й історії рідної країни, гуманістична мораль, знання і виконання обов'язків, соціальна відповідальність, високий професійний рівень, стійкі переконання. До якісних сторін громадянської зрілості належать: любов до Батьківщини і рідної мови, рідного краю, людяність, милосердя, доброта, чесність, відповідальність, працьовитість. Громадянська зрілість особистості припускає відповідний рівень громадянської самосвідомості, світогляду, наявності патріотизму, політичної і правової культури, соціальної активності.

При цьому, критеріями та показниками громадянської зрілості є: громадянська самосвідомість з показниками: усвідомлення значущості громадянської зрілості, вибір ідеалів, що виступають як вирішальні життєві цілі, соціально-моральна самооцінка, рефлексивна позиція; світогляд з показниками: тип громадянського поведіння і діяльності, ціннісні орієнтації, переконання; патріотизм з показниками: готовність захищати інтереси Батьківщини, гордість за минуле, сьогодення своєї Батьківщини, готовність підпорядковувати особисті інтереси суспільним; політична та правова культура з показниками: повага до законів і норм співжиття, політична активність, інтернаціоналізм; соціальна активність з показниками: стійкий інтерес до суспільної роботи, активна позиція, прагнення до лідерства.

Отже, розвиток самосвідомості призводить учнів ПТУ до потреби самовизначення та визначення свого місця як майбутнього члена демократичного суспільства. Для цього віку характерне оволодіння своїм внутрішнім світом, що супроводжується формуванням життєвих планів та професійного самоствердження.